

NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA ETNOMADANIY LEKSIKA**Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti****Tolibova Muhabbat**

Annotatsiya. Mazkur tezisda zamonaviy o'zbek nasrining yetakchi namoyandalardan biri Nazar Eshonqul hikoyalaridagi etnomadaniy leksikaning lingvomadaniy tabiati, ularning badiiy matnda milliy kolorit va muallif g'oyaviy-estetik niyatini ifodalashdagi o'rni tadqiq etiladi. Yozuvchi asarlaridan saralab olingan etnografizmlar, maishiy-turmush realialari hamda milliy mentalitetga oid birliklar semantik va funksional jihatdan tasniflanib, ularning lingvokulturema sifatidagi matn shakllantiruvchi xususiyatlari ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: etnomadaniy leksika, lingvomadaniy birlik, lingvokulturema, badiiy diskurs, Nazar Eshonqul, etnos, milliy kolorit, idiolekt.

Kirish

Hozirgi zamon tilshunosligida antropotsentrik paradigmaning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvokulturologiya til birliklarining xalq madaniyati, ruhiyati va qadriyatlar tizimi bilan aloqasini tadqiq etadi. Taniqli tilshunos olim N. Mahmudov ta'kidlaganidek: «Til va madaniyat yaxlit bir butunlikni hosil qiladi, til xalq ruhiyati, o'y-xayollari, ma'naviy olamini o'zida mujassam etuvchi eng qudratli hodisadir» [1: 5]. Badiiy matn esa xalqning etnomadaniy xotirasi qayta jonlanadigan va individual-mualliflik talqinida yangi estetik qatlam kasb etadigan asosiy makon hisoblanadi.

Badiiy diskursda muayyan millatning o'ziga xos turmush tarzi, urf-odatlar, moddiy va ma'naviy olamini ifodalovchi **etnomadaniy leksika** oddiy tasviriy vosita doirasidan chiqib, to'laqonli **lingvomadaniy birlik (lingvokulturema)** sifatida voqelanadi [2: 38]. Nazar Eshonqul hikoyachiligida modernistik tafakkur va milliy an'anaviylikning o'ziga xos sintezi kuzatiladi. Yozuvchi inson ruhiyatidagi murakkab fojialar, begonalashuv va ekzistensial iztiroblarni tasvirlashda milliy turmush realialari hamda etnomadaniy qatlamdan mahorat bilan foydalanadi.

Asosiy qism va tahlil

Nazar Eshonqulning «Urush odamlari», «Yalpiz hidi», «Maymun etaklagan odam», «Shamolni tutib bo'lmaydi» kabi hikoyalari matni tahlili shuni ko'rsatadiki, etnomadaniy birliklar asar qahramonlarining ichki dunyosini, milliy mental belgilarini hamda qishloq xronotopini jonlantirishda yetakchi yuk tashiydi. Ushbu leksikani semantik-lingvomadaniy jihatdan quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Moddiy madaniyat va an'anaviy maishiy turmush leksikasi

Ushbu guruhga o'zbek xalqining milliy yashash tarzi, uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechak va an'anaviy makon tushunchalarini ifodalovchi leksemalar kiradi.

Yozuvchi matnda supa, o'choqboshi, sandiq, kigiz, chakmon, chopon, xurjun, tandir kabi so'zlarni shunchaki buyum nomi sifatida emas, balki qahramonning ruhiy osoyishtaligi yoki xotira timsoli sifatida qo'llaydi.

«Onam kigiz ustida, pastakkina sandal bo'yida parishon o'tirar, o'choqboshidan taralayotgan achqimtir tutun hidiga ko'nikib ketgan ko'zlarini uzoqqa tikardi...» («Urush odamlari») [3: 42].

Ushbu parchadagi kigiz, sandal, o'choqboshi leksemalari nafaqat maishiy hayot muhitini (koloritini) yaratmoqda, balki urush davri qishloq ayolining sabr-bardoshi, mungli va charchoq holatini ifodalovchi lingvomadaniy fon vazifasini bajarmoqda.

2. Etnosotsial munosabatlar va milliy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar

O'zbek xalqining jamoaviylik ruhiyati, mahalla, oqsoqollik instituti, el-yurt oldidagi burch va andisha kabi mental xususiyatlari Nazar Eshonqul hikoyalarida chuqur psixologizm bilan ochiladi. Asarlarda oqsoqol, mahalla-ko'y, to'yona, hashar, fotiha, ta'ziya, duo, qarg'ish kabi birliklar ijtimoiy-madaniy kod sifatida faollashadi.

«Qishloqning el-yurti oldida bosh ko'tarib yurish uchun or-nomus degan narsa hammadan baland turishi kerak edi...» («Shamolni tutib bo'lmaydi») [3: 118].

Bu yerda el-yurt, or-nomus birliklari o'zbek etnosining axloqiy o'lchovlarini, jamoa nazorati va shaxsiy mas'uliyat sintezini anglatuvchi konseptual ma'no kasb etgan.

3. Etnokognitiv va tabiat uyg'unligi ifodalari (Fitonim va Zoonimik ramzlar)

Nazar Eshonqul nasrida tabiat unsurlari milliy tafakkur prizmasidan o'tkazilib, ramziy qatlam hosil qiladi. Masalan, yalpiz, shuvoq, tut, tol kabi fitonimlar qahramonlarning bolalik xotiralari, poklik va milliy tuproq hidi bilan assotsiatsiyalanadi.

«Yalpiz hidi anqib turgan ariq bo'ylarini kezarkanman, bu hid vujudimga allaqachon unutilgan, ammo tomirlarimda yashayotgan qadrdon tuyg'uni qaytargandek bo'lardi...» («Yalpiz hidi») [3: 87].

Yalpiz hidi bu o'rinda shunchaki o'simlik xususiyati emas, balki muallif idiolektida «insonning o'zligiga, ildizlariga qaytishi» semasini tashuvchi muhim lingvokulturemaga aylangan.

Lingvomadaniy xulosalar

Nazar Eshonqul hikoyalaridagi etnomadaniy leksikani tahlil qilish quyidagi ilmiy xulosalarga olib keladi:

1. **Denotat va konnotatsiya uyg'unligi:** Yozuvchi qo'llagan etnomadaniy leksika leksik-semantik sathdan lingvomadaniy sathga ko'tarilib, matnda milliy ruh va badiiy konsept hosil qiladi.

2. **Psixologik vazifa:** Etnografizmlar tashqi dekorativ vosita bo'lib qolmay, qahramonning ruhiy kolliziyalari, ichki dardi va fojiasini ochib berishda kognitiv vosita vazifasini bajaradi.
3. **Idiolekt xususiyati:** Nazar Eshonqul diskursida etnomadaniy birliklar milliy an'analar va modernistik ramziylik o'rtasida ko'prik vazifasini o'tab, muallif individual uslubining betakrorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. **Mahmudov N.** O'zbek tili va lingvokulturologiya // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2017. – № 6. – B. 3–12.
2. **Vorobyov V. V.** Lingvokulturologiya. – Moskva: RUDN, 2008. – 336 s.
3. **Eshonqul N.** Urush odamlari (Qissa va hikoyalar). – Toshkent: Sharq, 2010. – 288 b.
4. **Maslova V. A.** Kognitivnaya lingvistika. – Minsk: TetraSistems, 2004. – 256 s.
5. **Xudoyberganova D.** Matnning antroposentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013. – 136 b.
6. **Eshonqul N.** Maymun etaklagan odam. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. – 192 b.